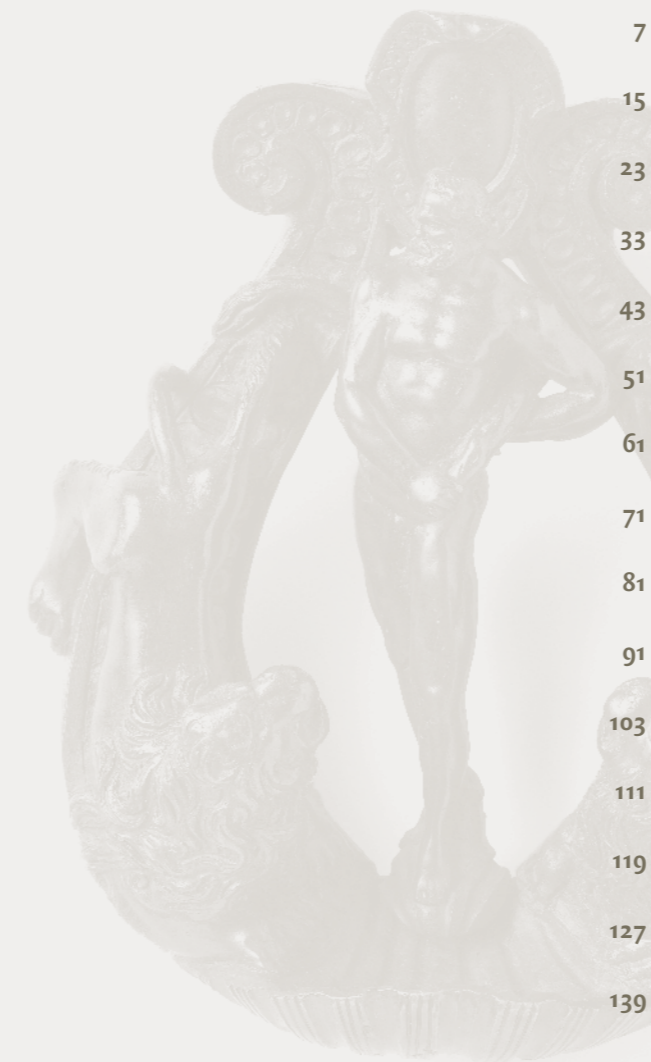

VAN KAMER **TOT KAMER**

Ruud Spruit

Waanders Uitgevers, Zwolle

7	Inleiding
15	Gang en trap
23	De zitkamer
33	De mooie kamer
43	De serre
51	De eetkamer
61	De keuken
71	De kelder
81	Het kleinste kamertje
91	De slaapkamer
103	De badkamer
111	De kraamkamer
119	De kinderkamer
127	De hobbykamer
139	De bibliotheek
149	De zolder

INLEIDING

In een middeleeuws huis hokte de familie bijeen. Dicht bij het vuur, want daar werd gekookt en was het warm en licht. Op het platteland stonden de dieren in dezelfde leefruimte als de mensen in het huis. Soms met behulp van een eenvoudige houten afrastering enigszins afgescheiden van de woonplek. 's Avonds werden er balen stro aangesleept om op te slapen. Buiten bevonden zich de waterput en het gemak. Gaandeweg gingen de mensen meer eisen stellen aan hun huis. Er kwamen bedsteden met stromatrasen om in te slapen en in de stad kregen de woningen een voorhuis waarin de ambachtsman aan het werk was en de winkelier zijn waar verkocht. De kookplaats verschoof naar de achterkant van het huis, meestal een trapje lager dan de begane grond met daarboven een opkamer waarin het gezin zich 's avonds terugtrok.

Een gezin, geschilderd door
Quirijn van Brekelenkam.
(Sotheby's)

Werkkamer van de verzamelaar Simon van Gijn. (Museum Huis van Gijn, Dordrecht)

Een huiskamer op een foto uit 1889. (Rijksmuseum Amsterdam)

Een jonge vrouw in een kamer in Hindelopen, geschilderd door Christoffel Bisschop. (Rijksmuseum Amsterdam)

Op bezoek bij de kraamvrouw. Schilderij van Moritz Calisch, 1835. (Rijksmuseum Amsterdam)

KEY

Het is bijna niet meer voor te stellen hoe allerlei uitvindingen en ontdekkingen het wonen hebben bepaald. Neem bijvoorbeeld de verwarming en de verlichting.

Een kinderkamer op een foto uit ca. 1905.

Er kwamen meer kamers en de functies veranderden. Daarbij speelden allerlei factoren een rol, zoals mode, geld en uitvindingen. De aankleding en de inrichting veranderden voortdurend, met telkens een reactie op de voorgaande periode. De strakke symmetrie van de Lodewijk XIV-periode maakte plaats voor de lichte krullen van de rococo. De inrichting van de overvolle 19de-eeuwse kamers werd door vooruitstrevende bewoners in de eerste helft van de 20ste eeuw vervangen door rietveldstoelen en buismeubelen, waarop de jaren zestig en zeventig weer een reactie brachten met kussens op de vloer en zitkuilen. Die werden al snel weer vervangen door modern meubilair, waarna de nostalgische brocante in trek raakte en thans spreekt men graag van een 'eclectisch interieur'. Bij alle veranderingen speelde geld een grote rol. Zo was er in de 18de en 19de-eeuwse steden een schrijnend verschil tussen kapitale huizen langs de grachten en de krotten in gangen en steegjes waar grote families samenhookten onder erbarmelijke omstandigheden, verstoken van licht en lucht.

De manier van een huis bewonen houdt ook verband met de samenstelling van het gezin. Een gezin met veel kinderen, personeel en aanloop van gasten, heeft uiteraard meer ruimte nodig en zal kiezen voor een andere inrichting dan een bejaard echtpaar of een jong stel zonder kinderen. Bovendien is men gaandeweg hogere eisen gaan stellen aan de woning. In de 17de eeuw stond een hemelbed gewoon nog in de huiskamer en de dienstboden brachten de nacht door op zolder of in de keuken. De meeste mensen sliepen in bedsteden, met een baby in een krib aan het voeteneind en kleuters in een lade of achter deurtjes onder de bedstee. Grootouders of ongehuwde broers en zusters sliepen in een andere bedstee in dezelfde kamer en grote

kinderen op zolder, met aparte ruimten voor de jongens en de meisjes, gescheiden door een gordijn.

Het is bijna niet meer voor te stellen hoe allerlei uitvindingen en ontdekkingen het wonen hebben bepaald. Neem bijvoorbeeld de verwarming en de verlichting.

In de keuken en in de opkamer brandde een vuur. Dat was de plaats waar de familie op koude dagen bijeen zat. In de rest van het huis was het over het algemeen kil en vochtig. De komst van kolenkachels betekende tot na de Tweede Wereldoorlog dat meestal alleen de woonkamer verwarmd kon worden. Op koude winterdagen haastte men zich 's morgens uit de ijskoude slaapkamer naar de huiskamer in de hoop dat de kachel was blijven smeulen, omdat die anders opnieuw moest worden aangestoken. Dat betekende de asla legen, vuur maken met kranten en houtjes, kolen scheppen met de kolenkit en heel langzaam kwam dan de kamer op temperatuur. Meestal werd de kachel weggehaald in maart om pas in november weer tevoorschijn te komen.

Licht was ook van grote invloed op het wonen. De ruitjes in de vensters waren klein en gevat in lood. Gaandeweg slaagde men er in de loop van de eeuwen in om steeds grotere glasruiten te maken, zodat overdag meer licht in huis kwam. 's Avonds, vooral tijdens de winter, moest het gezin zich behelpen met flakkerende kaarsen en walmende olielampen. Je moest je aan uitkleden bij het licht van een kaars en wie in het donker de slaapkamer opzocht, stommelde met een kandelaar in de hand door gangen en langs trappen. In het midden van de 19de eeuw konden rijke mensen het zich veroorloven om op een paar plaatsen in huis schel schijnende gaslampen aan te laten leggen. Dat duurde totdat de elektriciteit haar intrede deed met in de kamer

Stoel ontworpen door H.P. Berlage omstreeks 1920 in opdracht van het echtpaar Kröller-Müller voor hun jachthuis op de Veluwe. (Rijksmuseum Amsterdam)

De beroemde blauwe en rode stoel van Gerrit Rietveld, ontworpen omstreeks 1920. (particuliere collectie)

Catalogus voor de meubelen van Gispen naar ontwerp van André Cordemeijer. (Museum Boymans van Beuningen)

gebogen stroken werden vervolgens op gelijke maat gezaagd en gelamineerd, dat wil zeggen: gebundeld en gelijmd en versterkt met een metalen strip. Het lukte Thonet nog niet meteen om een flink bedrijf op te zetten. Zijn patentaanvraag in Berlijn werd afgewezen. Men vond de techniek niet vernieuwend genoeg. Maar toen viel het geluk hem in de schoot. Bij de presentatie op een beurs, wandelde prins Metternich rond, de kanselier van Oostenrijk-Hongarije. Hij had grote belangstelling voor de meubelen van Thonet en nodigde hem uit om naar Wenen te komen. Na enige aarzeling liet Thonet zich overhalen om een oriëntatieris te maken. Tijdens zijn verblijf in Wenen kreeg zijn vrouw bezoek van schuldeisers, die dreigden om alle bezittingen in beslag te nemen. Dat gaf de doorslag. Het gezin Thonet verliet Boppard en vestigde zich in Wenen. Na de eerste leveranties, aan voornamelijk adellijke families die de elegante lichte stoelen kochten voor hun buitenverblijven, kreeg Thonet een flinke bestelling van het befaamde koffiehuis Daum, dat het interieur wilde oprispen en lichte makkelijke stoelen zocht. Het was het begin van een zegetocht van stoelen voor huishoudens en cafés over de hele wereld. Er kwamen ontwerpen voor schommelstoelen, kinderstoelen en ligstoelen, maar de eenvoudige caféstoel bleef het meest populair.

Massaproduct

De massaproductie van betaalbare meubels en andere objecten maakte het mogelijk dat een rijke inrichting van de kamers binnen het bereik van velen kwam. Wie naar schilderijtjes kijkt, van bijvoorbeeld Alexander Bakker Korff, of oude interieurfoto's, ziet overvolle kamers met stoelen, tafels, kastjes en zware gordijnen.

'Weg die troep', riep William Morris. 'Bewaar niets in je huis dat je niet nodig hebt'. ('Have nothing in your home that you do not know to be useful'.) Morris was één van de leidende figuren van de 'arts and crafts movement'. Morris verzette zich tegen de mechanisatie en het massaproduct. Hij wilde terug naar het oude simpele handwerk. Hij ontwierp bijvoorbeeld een stoel van eerlijk hout met Keltische motieven en een ambachtelijk gegeven bekleding. Overal in Europa ontstonden soortgelijke bewegingen zoals de Art Nouveau, genoemd naar de zaak

Maison de l'Art Nouveau in Parijs, of de Jugendstil die de naam ontleende aan een Duits tijdschrift. In Nederland ontstond een expressieve stroming die de Amsterdamse School werd genoemd, met architecten als Hendrik Petrus Berlage, Michiel de Klerk, Piet Kramer en Karel de Bazel. Zij zetten hun stempel niet alleen op de architectuur, zoals in veel Nederlandse steden te zien is en niet te vergeten in het voormalige Nederlands-Indië, maar streefden naar een totaalconcept met ontwerpen voor lampen, glaswerk, kasten en ook stoelen. Vooruitstrevende mensen meubileerden hun zitkamer met 'architectonische' stoelen. Veelal niet erg comfortabel, dat gold zeker ook voor de functionele meubelen van de 'Nieuwe Zakelijkheid', met de beroemde rood-blauwe stoel van Gerrit Rietveld. Een ongemakkelijk zitmeubel dat bestaat uit 13 vierkante beukenhouten latten en twee rechthoekige plankjes voor de leuning. Het geraamte werd met houten pennen in elkaar gezet en de zitting en de rug van triplex werden erop gespijkerd. De stoel brengt nu op veilingen tonnen op. Ondanks het streven van de stichting 'Goed Wonen', die na de Tweede Wereldoorlog was opgezet en met een tijdschrift eenvoudige functionele meubelen zoals de rotanstoel of de stalen buismeubelen van Willem Hendrik Gispen propageerde, kozen de mensen liever voor ouderwetse rookstoelen en makkelijke sofa's. De moderne meubelen waren praktisch voor op kantoor of in de kantine, maar thuis wilde men ouderwets comfort. Een reactie op de traditionele stoel en het keurig aan tafel zitten, kwam met de Jaren Zestig. In plaats van het bankstel, kwamen er kussens op de grond. Maar omdat dat toch wat ongemakkelijk was, deed het merkwaardige fenomeen 'zitkuil' zijn intrede. Echter allemaal zaken van voorbijgaande aard. Net als in het verleden bedenken ontwerpers steeds weer iets nieuws zoals Piet Hein Eek met zijn stoelen van sloophout. Maar wie op een Tweede Paasdag rondwandelt op een meubelboulevard ziet dat de voorkeur van de meeste mensen uitgaat naar een stoel waarop ze lekker lang kunnen tafelen en een bank waarop ze na een drukke dag kunnen neerploffen.

xxx

BINNENKIJKEN

Een aangename kamer in Museum Martena in Franeker

Een aangenaam vertrek met prachtig licht is de tuinkamer in Museum Martena, die de naam draagt Wetterauw-de Vrieszaal. De kamer in de stins uit 1498, kreeg omstreeks 1700 een cassetteplafond en een schouw met op de boezem, een door krulwerk omringde spiegel. In 1835 werd de kamer

'gemoderniseerd' met binnenluiken, een vergulde damspiegel en een zwartmarmere schoorsteenmantel. Het huis werd particulier bewoond tot 1895 toen de stins raadhuis werd voor de grietenij Franekeradeel. Boven de spiegel op de boezem werd toen een bord aangebracht met het wapen van Franekeradeel, omringd door wapens van families die in de stins hebben gewoond. De kamer is nu één van de te bezoeken vertrekken in het Museum Martena. In een vitrine staat de collectie porselein opgesteld, geschonken door plaatsgenoot Jan Stapert. Aan de wand hangt een schilderij van Willem Bartel van der Kooi met het jongetje Nicolaas Pierson Tholen dat probeert vinkjes te

vangen met een lijmsokje. Behalve deze kamer telt het museum onder meer nog een kamer met behangschilderijen, een universiteitszaal, een zaal gewijd aan Anna Maria van Schurman, een pronkkeuken, een zaal mechanische kunstwerken en een sfeervolle ridderzaal.

DE MOOIE KAMER

In het verleden werden voorname gasten niet direct ontvangen in de privé vertrekken. Voor hen was een apart representatief vertrek ingericht. In kapitale panden was dat de 'sael'. Op boerderijen en in eenvoudige huizen had men tot in de Twintigste Eeuw voor dat doel een mooie kamer, een 'pronkkamer'.

Graag inleiding iets uitbreiden

Een gezelschap in een rijk interieur. De schilder Bartholomeus van Bassen maakte dit gefantaseerde interieur omstreeks 1620 naar ontwerpen van Hans Vredeman de Vries. De figuren zijn geschilderd door Esaïas van de Velde. (Rijksmuseum Amsterdam)

De 'Sael'

'De Zalen dienen om iemand te onthalen, groot bezoek en Statie te houden', schreef Willem Goeree (1635-1711) in zijn standaardwerk over bouwkunde. Hij vond dat de zaal midden in het huis moest liggen: '... als 'Hert in 't Lighaam, of een ruim Marktplaats midden in een stat'.

Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw ontstond bij almaar

rijker wordende kooplieden en regenten, behoefte aan een ruim vertrek, waar men gasten kon onthalen met muziek, drank en lekkernijen. Een zaal waar kon worden gepraat en gedanst en waarmee kon worden gepronkt. Huizen met een gang en daarnaast kamers 'en suite', boden daar te weinig ruimte voor. Bij zo'n huis met een gevel van drie traveeën, dat wil zeggen twee vensters en een deurpartij, werd aan de achterkant van

Portret van Willem Goeree (1635-1711), een boekhandelaar en uitgever uit Zeeland, werkzaam in Amsterdam, die toonaangevende boeken schreef over architectuur en de inrichting van de woning, waarbij hij teruggreep op voorbeelden uit de oudheid.

Een gezelschap bijeen in de 'sael' van een deftig huis, geschilderd in 1770 door Sara Troost, naar een voorbeeld van haar vader Cornelis. (Rijksmuseum Amsterdam)

Philip Tidemann tekende aan het eind van de 17de eeuw een theedrinkend gezelschap in een salon of sael. Waarschijnlijk was het een ontwerp voor een kamerscherm. (Rijksmuseum Amsterdam)

XXX

het huis, een zaal gebouwd. Bij een huis van vijf traveeën met kamers links en rechts van de gang, kon men echt flink uitpakken, met een aanbouw over de volle breedte van het huis. De vaak weelderige gang kwam dan in het midden van de zaal uit. Bij het binnentreden van de zaal werd de aandacht direct getrokken door de rijk versierde wanden, maar ook door de prachtige houten vloer, glad en glimmend als een spiegel.

De vloer

Een liefhebber van oude huizen houdt, wordt vaak getroffen door prachtige, eeuwenoude, houten vloeren. Wie zich verdiept in de techniek van het leggen van zo'n vloer, krijgt grote waardering voor het vakmanschap van timmerlui uit het verleden. De planken liggen dicht tegen elkaar zonder zichtbare spijkers. Als de planken taps toeliepen, door de vorm van de boom, werden ze wel om en om gelegd. Eén van de mooiste vloeren in ons land, ligt in de Grote Zaal van Kasteel Amerongen. Bij de restauratie van de vloer is minutieus onderzocht hoe de vloer was gelegd en bij het herplaatsen van de planken, heeft men zoveel mogelijk de oude technieken toegepast. Restauratiearchitect ir. André Viersen heeft er een uitvoerig verslag van gemaakt. Opmerkelijk is dat de planken de volle

De houten vloer van de salon of mooie kamer vergt veel onderhoud, dat gebeurde in het verleden met de hand. Men kroop over de vloer met een stuk puimsteen en een lap boenwas of schraapte oude lak van het parket, zoals zo mooi te zien is op dit schilderij van Gustave Caillebotte uit 1875. (Musée d'Orsay, Parijs)

lengte van de zaal beslaan. Dat wil zeggen dat ze bijna dertien meter lang zijn. Daarvoor moeten destijds enorme bomen zijn omgehakt. Het tot planken verzagen gebeurde met de hand. De boom werd op schragen gelegd en met een grote handzaag, die door twee man werd bediend, één boven, één beneden, sloeg men aan het zagen. Een karwei, dat bij planken zoals gebruikt in Amerongen, wel een maand per boom duurde. In 1592 werd door Cornelis van Uitgeest het eerste type houtzaagmolen uitgevonden, waarna het zagen veel sneller ging. De planken werden gekeurd op knoesten en andere onregelmatigheden. Viersen heeft in de archieven gevonden, dat het hout voor Amerongen uit Pruisen afkomstig was en via Koningsbergen naar Nederland is gekomen. Het vervoer vond plaats per schip. Er waren fluitschepen die in de achterstevens luiken hadden, waardoor de planken in het ruim konden worden geschoven. Eenmaal in Amerongen begon het werk. Een eerste probleem was dat de planken niet van gelijke dikte waren. Ze werden bevestigd op een balken onderlaag, niet zonder meer met spijkers, maar met klossen in de vorm van een 'zwaluwstaart', die op de balken werden gespijkerd. Zorgvuldig werd de zwaluwstaart afgetekend op de plank en dan uitgezaagd en -gehakt. De plank kon dan met het uitgespaarde deel over de klos worden geschoven. Dat ging niet zomaar, want alle planken moesten op dezelfde hoogte liggen. Daartoe werden de klossen bijgeschaafd tot de juiste dikte. Vervolgens werd in de zijkant van de al liggende plank een gat geboord. Daarin werd een ijzeren 'dook' gestoken, een rechthoekig stukje ijzer. Ook de dook werd nauwkeurig afgetekend op de te plaatsen plank, waarna in de zijkant daarvan ook een gat werd geboord. Over de lengte van de kamer werd dit een aantal malen herhaald bij iedere dragende balk. Steeds werd de plank over de klossen geschoven en moesten de doken precies in de tegenover elkaar liggende gaten vallen. Daarna kon men met de volgende plank beginnen enzovoort. Men werkte vanaf de zijkanten en bij de laatste plank, in het midden, werd een klos gebruikt met slechts aan één kant een zwaluwstaart en de andere kant recht, zodat de plank er schuin in kon worden geschoven. We kunnen ons voorstellen dat een timmerman glom van trots als alle planken even hoog lagen en bijna naadloos op elkaar aansloten. Wie het verslag van Viersen heeft gelezen en in de Zaal in Kasteel Amerongen gaat bekijken, durft de vloer bijna niet te betreden uit ontzag voor de 17de eeuwse timmerlui.

DE SERRE

In veel huizen die zijn gebouwd in het eind van de 19de, begin 20ste eeuw, bevindt zich achter de 'kamers en suite' een aanbouw: een serre, erker of loggia. Een soort overgang van binnen naar buiten. Een ruimte waar iemand met 'groene vingers', zich kan uitleven.

Graag inleiding iets uitbreiden

Gezelschap in de serre, geschild door James Tissot. (particuliere collectie)

Een erker aan de muur van Burg Eltz in Münstermaifeld. (Duitsland)

De loggia aan het voormalige paleis van Maria van Hongarije in Hesdin. (Frankrijk)

Erker in de vorm van een scheepshoek, aan het huis in pure Jugendstil dat scheepsbouwer Poels in 1901 liet bouwen in Antwerpen.

Binnenstebuiten

Er zijn twee redenen om een aanbouw of uitstulping aan een huis te maken. De ene is nieuwsgierigheid. Hoe vergroot ik mijn kamer een klein beetje en kan ik tegelijkertijd zien wat er op straat gebeurt? De mogelijkheid daartoe biedt een erker, een rechthoekige, trapeziumvormige of ronde uitbouw op de begane grond of zwevend aan de eerste- of een hogere verdieping. Een wonderlijke erker is te zien aan het huis dat scheepsbouwer Poels liet bouwen aan zijn huis in Antwerpen. Op de hoek van het pand uit 1901 in pure Jugendstil, steekt een houten boeg van een schip uit de gevel. Als een erker groot en zwaar is, moet die worden ondersteund door pilaren en dan spreken we van een loggia. Eén van de mooiste loggia's in Europa is te bewonderen in het Franse stadje Hesdin aan het voormalige paleis van Maria van Hongarije. Tegenwoordig noemen we ook een, in een schuin dak uitgespaard balkon, een loggia. De andere reden om een uitbouw aan een huis te maken, is de behoefte om planten te laten overwinteren: Een serre of wintertuin. In Vlaanderen wordt een serre een veranda genoemd. Een naam die in Nederland, om de verwarring nog wat groter te maken, dan weer wordt gebruikt voor een overdekte ruimte aan het huis, zonder glas.

Oranjerie

In de 17de eeuw raakte het in de mode om exotische planten te bezitten. Eigenaren van buitenhuizen hadden veel geld over voor planten, zaden en pitten, die zeelui meenamen uit exotische oorden. Ze kochten ook sinaasappelboompjes, of zoals men toen zei: Oranjeboompjes. En verder citroenen, dadels en bananen. Het summum was het om een ananas in je tuin te hebben. De eerste ananassen werden uit Zuid-Amerika meegenomen door Spanjaarden, die er de naam 'depiña' aan gaven, omdat de vrucht aan een dennenappel (piña) deed denken. De Nederlanders namen de Indiaanse naam anana over, dat betekent 'goed fruit'. De rijke koopmansweduwe Agnes Block, was volgens zeggen, de eerste tuinliefhebber in Nederland die erin slaagde om ananas te kweken, op

Een schilderij van Melchior d'Hondecoeter uit ca. 1678 met een jachtbuit en een oranjeboompje. (Rijksmuseum Amsterdam)

haar buiten Vijverhof in Nieuwersluis. Het probleem was om de tropische planten 's winters over te houden. Voor de oranjeboompjes en andere tropische gewassen werden daarom gebouwtjes neergezet met grote ramen en kachels die konden worden gestookt met hout of kolen om de vorst buiten te houden. Zo'n gebouwtje werd een oranjerie genoemd, naar de oranjeboompjes.

Een Victoriaans voorbeeld van een zogenaamde Wardse kas. In de afgesloten ruimte onder het glas vormt zich een soort microklimaat waarin planten kunnen gedijen, bijvoorbeeld tijdens een lange reis.

De grootste wens van 17de-eeuwse plantenkwekers was een ananas tot wasdom te brengen. Tekening uit 1785 van Jan Brandes. (Rijksmuseum Amsterdam)

Licht en warmte

Het lastigste bij het bouwen van een oranjerie, waren de ramen omdat men nog niet in staat was om grote glasplaten te maken. De ruitjes moesten bovendien allemaal apart in houten sponningen worden gezet. In de 19de eeuw kwam daar verandering in. De ruiten werden steeds groter. Omstreeks 1850 slaagde J. Bouvey, er bovendien in om in zijn glasfabriek in Dordrecht, gebogen glas te maken. En in plaats van de houten constructies, kon nu worden gewerkt met smeedijzer of gietijzer. Ook werd het mogelijk om kassen, oranjerieën en wintertuinen met ronde vormen en koepels te maken. Een extreem voorbeeld daarvan is de beroemde kas in de tuinen van Kew, bij Londen. De kas is zo groot dat er zelfs palmbomen in kunnen groeien. Er kwamen stookketels waarin water werd verhit, dat door een stelsel van buizen de hele kas of oranjerie verwarmde. Bovendien kon er nu van alle kanten licht toetreden en het gecondenseerde water dat van het dak en de wanden afdroop, zorgde voor een vochtig klimaat waarin de planten goed konden gedijen.

XXX

Kamerplanten

In de tweede helft van de 19de eeuw kwamen er steeds meer buitenlandse planten naar Europa. Het overbrengen van exotische planten bleek uitermate lastig, maar het gebeurde wel. Er zijn berichten uit de 17de eeuw van een koopman die een Japanse lakdoos met zaden ontving. Zeelui die wat wilden bijverdienen, probeerden op het achterdek in de luwte van de kajuit, planten in bakjes aarde in leven te houden. Maar hitte en stormen en gebrek aan water, hadden tot gevolg dat maar één op de twintig plantjes de overtocht overleefde. De uitvinding van dokter Nathaniël Ward omstreeks 1830, bracht nieuwe mogelijkheden. Hij had poppen van vlinders in een glazen fles gedaan, met op de bodem een laagje aarde en de fles daarna zorgvuldig afgesloten. Tot zijn verbazing ontdekte hij dat er varens en gras in het laagje aarde begonnen te groeien. Hij liet glazen bakken maken die goed konden worden afgesloten, waardoor een soort microklimaat ontstond. Uit Australië en Nieuw Zeeland werden planten gestuurd in 'Wardse kisten' en ook dokter Philipp von Siebold stuurde vanaf Deshima, Japanse planten in soortgelijke afgesloten, glazen bakken.

Otaki

Otaki Kusomoto was de Japanse vriendin van dokter Philip Franz Siebold. Toen de Fransen het land waren uitgeschopt en Napoleon was verslagen bij Waterloo, werden onder Koning Willem I de banden met Batavia en Deshima weer hersteld. De arts Von Siebold werd naar Deshima gestuurd. Hij had grote belangstelling voor de natuur en de cultuur van Japan. Hij verzamelde honderden voorwerpen en ook zaden, knollen en planten. Door hem zijn allerlei soorten planten naar Nederland gekomen zoals Azalea's, Hosta's en Hortensia's. Eén van de eerste hortensia's die hij beschreef, noemde hij naar zijn vriendin die werd aangesproken als Otaki-san. De naam voor de hortensia werd Hydrangea Otaksa. Von Siebold verzamelde ook prenten met bloemen van Japanse kunstenaars zoals Kawahara Keiga. Toen Von Siebold terugkeerde naar Nederland, moest hij zijn vrouw achterlaten. Een Japanner mocht zijn land niet verlaten. Hun dochter erfde de belangstelling van haar vader. Zij werd de eerste vrouwelijke arts in Japan.

Otaki, de vriendin van Philipp von Siebold op Deshima.

Von Siebold noemde een azalea naar zijn vriendin Otaki, de naam werd Hydrangea Otaksa. De afbeelding is uit de Flora Japonica van Von Siebold. (Museum SieboldHuis, Leiden)

De prachtige Oranjerie, is het enige overblijfsel van het buitenhuis Hydepark in Doorn.

'In de serre'. Schilderij van Otto Eerelman. (Kunsthandel Mark Smit)

Van heinde en verre

We staan er vaak niet bij stil dat onze tuin- en kamerplanten van oorsprong voor het grootste deel uit verre landen afkomstig zijn. De tientallen soorten rododendrons bijvoorbeeld, komen uit China, het gebied rond het Himalayagebergte, Japan en Noord-Amerika. De naam rododendron komt uit het Grieks en betekent letterlijk vertaald 'rozenboom'. Von Siebold bracht tientallen soorten planten vanuit Japan naar Nederland waaronder de azalea, een geslacht van de rododendron, en verder onder meer de hosta, de lelie, de clematis en de magnolia. Onze tuin- en kamerplanten kwamen uit woestijnen, oerwouden, moerassen en bergen van over de hele wereld. Er zijn spannende verhalen bekend over orchideeënjagers die in de 19de eeuw met zakken 'sfagnum', vochthoudend veenmos, tot diep de oerwouden introkken om naast de duizenden soorten orchideeën die overal groeiden, een zeldzame, nog onbekende soort te vinden. De speurders moesten zich een weg banen door moerassen en zich verweren tegen inlandse stammen voor wie de orchidee heilig was. Daarnaast moesten ze ook nog op hun hoede zijn voor concurrenten die de met veel moeite verzamelde plantjes stalen als ze de kans zagen.

Serre

Omstreeks het Victoriaanse tijdperk, halverwege de 19^e eeuw, raakten kamerplanten geweldig in de mode. Kassen en wintertuinen werden volgestouwd met planten. Deftige dames en heren ontvingen hun gasten op de thee in hun kas en pronkten met exotische planten. Met de groei van de steden hadden de meeste mensen geen ruimte meer voor een kas of oranjerie. De oplossing werd gevonden in een, aan het

huis gebouwde, serre. Artsen propageerden het houden van planten in huis. De zuurstof die de planten produceerden, was uitstekend geschikt om de vaak bedompte lucht in de huizen te zuiveren en zo ziekten te voorkomen. Het enige probleem was dat de serres in directe verbinding stonden met de kamers. Als de deuren open stonden, werd het er te warm en te droog en tijdens de winter gesloten tussendeuren, hadden soms tot gevolg dat de planten in de serre doodvroren. Bovendien was het in de serres, meestal te donker. Eén van de weinige planten die goed bestand was tegen het klimaat in een serre, was de varen. De meeste serres stonden dan ook al gauw vol met allerlei soorten varens.

Planten voor iedereen

Sociaal bewogen mensen vonden dat kamerplanten ook binnen het bereik van de armen moesten komen. Onderwijzers vertelden hun leerlingen hoe je planten moest verzorgen en gaven hen stekjes mee voor thuis. Er werden verenigingen opgericht die cursussen tuinieren en het verzorgen van kamerplanten organiseerden en één van de doelstellingen van de sociale woningbouw was om zo mogelijk voor of achter het huis, een tuintje aan te leggen. Bij de scholen kwamen schooltuinen waar kinderen de liefde voor planten werd bijgebracht. Na verloop van tijd stond achter de ramen van de allereenvoudigste huisjes, op zijn minst een geranium in de vensterbank. In de 21ste eeuw zijn de mogelijkheden voor een serre legio. Met moderne materialen kan in een handomdraai het huis worden uitgebreid met een extra 'kamer', waar iedereen met 'groene vingers', zijn hart kan ophalen.

Planten verzorgen in de serre.
Schilderij van Jane Maria Bawket.
(particuliere collectie)

BINNENKIJKEN

XXX

De Oranjerie bij kasteel Ruurlo

Hans en Monique Melchers pakten de zaken groots aan. Zij besloten hun collectie Modern Realisme op magistrale wijze onder te brengen. In Gorssel werd het oude raadhuis uitgebreid met een modern museumgebouw en in Ruurlo werd het kasteel gerestaureerd en ingericht tot museum. Opmerkelijk is de glazen brug en –ingangspartij van het eeuwenoude gebouw. Het kasteel vertoont kenmerken van de verschillende bouwstijlen uit de loop der eeuwen, vanaf de zestiende eeuwse vierkante toren tot de glazen brug en de moderne ingangspartij.

In de vestiging van Museum MORE in Ruurlo kwam het accent te liggen op werk en leven van Carel Willink. Bij het kasteel staat een mooie oranjerie die in de basis dateert uit 1879. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de oranjerie zwaar beschadigd. In 2001 werd besloten om de Oranjerie in oude stijl te herbouwen en in te richten als restaurant, waartoe buiten het zicht een modern deel werd aangebouwd. Het restaurant is voor zowel museumbezoekers, als voor mensen zonder toegangkaart tot het kasteel, te bezoeken.

DE KELDER

Van de keuken dalen we af naar de kelder, langs een veelal ongemakkelijke trap. Nu is de kelder doorgaans een ongebruikte ruimte, te vochtig voor opslag en niet meer nodig omdat we een koelkast hebben. Maar dat was in het verleden wel anders. Eén van de grootste zorgen in een huishouden, was het bewaren van voedsel. Vooral op warme dagen was het moeilijk om melk goed te houden en soep of vlees en vis bedierven snel. Op de markt gekochte vis werd in de keuken op een koele marmeren plaat gelegd. De wanhopige huisvrouw vervroegde als het warm was, het uur van de maaltijd. Men ging snel aan tafel voordat het bederf toe kon slaan. Om de smaak van bederf tegen te gaan, werd het eten gekruid met specerijen. De beste plek om voedsel te bewaren, was de kelder.

Planken in een kelder met weckpotten vol groenten en fruit.

Een man leest de krant, een vrouw komt uit de kelder met een kan fris bier. Pentekening van Pieter Chr. Wonder. (Rijksmuseum Amsterdam)

Een monnik keurt wijn in een kelder. Schilderij van F. Taupel. (Rijksmuseum Amsterdam)

XXX

Inmaken en wecken

In de zomer kreeg mijn tante in Arnhem het op haar heupen. De kelder werd leeggehaald en geschrobd en de keuken werd geboend. De weckketel werd op het fornuis gezet, op het aanrecht kwam een regiment aan glazen potten en het Keuls aardewerk werd schoongemaakt. De moestuin werd geplunderd en dan begon de tocht langs boerderijen in de Betuwe. Snijbonen, bessen, kersen en frambozen vulden pannen en schalen. Mijn oom zocht zijn heil zo veel mogelijk buitenshuis. Uit de keukenramen kwamen wolken damp. Zoete geuren verspreidden zich door de gang. Na een week was het werk gedaan. Glimmend van trots, toonde mijn tante aan iedere bezoeker haar kelder vol inmaak, weckgoed, boerenjongens en Keulse potten met zuurkool.

De kunst van het wecken hebben we indirect te danken aan Napoleon. Eén van de grootste problemen van de veldheer was namelijk dat hij zijn legers moest voorzien van voedsel, hoever ze ook van huis waren. Hij loofde een prijs van 12.000 francs uit voor een oplossing om voedsel te kunnen bewaren. Suikerbakker Nicolas Appert won de prijs. Hij stopte groenten in een fles en sloot die goed af. De fles werd in heet water gedompeld en dan verhit. Een Engelsman deed hetzelfde maar met blikken dozen, het begin van de conserverindustrie. Een Zwitserse chemicus verbeterde de methode door glazen potten met gladde randen te gebruiken en die af te sluiten met een rubberen ring en een ijzeren deksel. Johann Carl Weck nam de methode van de jong gestorven chemicus over en ontwikkelde zijn weckpotten, ketels, thermometers en rubberen ringen die tot op de dag van vandaag, over de hele wereld worden gebruikt. Het 'wecken' behoort zelfs tot het Cultureel Erfgoed.

Koel en vochtig

Een kelder onder het maaiveld was het meest ideaal. In de zomer bleef de ruimte koel en in de winter zou het er niet snel vriezen. In de drassige veengrond in het westen van het land was het moeilijk om een diepe kelder te bouwen. De kelder kwam dan hoger met als gevolg dat de ruimte erboven ook hoger lag en dus een lager plafond had. Zo'n 'opkamer' was via een trapje te bereiken. Het voordeel was dat er in een kelder die boven het maaiveld uitstak, een mogelijkheid was om ramen of luiken naar buiten aan te brengen. In de binnenstad van Middelburg zie je nog overal kelderluiken aan de huizen. In veel panden uit de 17de en 18de eeuw strekken de, deels onder de grond gebouwde kelders zich uit onder het gehele huis en bevatten dan vaak een (extra) keuken en ruimten voor het personeel met een eigen toegang naar de straat. Men spreekt dan van een souterrain. Daarboven is dan de 'beletage', te bereiken via een trap langs de voorgevel. Ook als de kelder niet te diep lag, was er altijd de dreiging van grondwater. Om dat tegen te gaan, werd de vloer belegd met plavuizen, die werden ingewassen met kalkspecie. Ook de wanden werden vaak betegeld. In sommige huizen werd in de strijd tegen het vocht een 'drijvende' kelder gemaakt. Een grote gemetselde bak, die vrij staat van de wanden en als het ware drijft op het grondwater. In het Edams Museum is zo'n drijvende kelder te zien.

Kelder van een eeuwenoud huis.

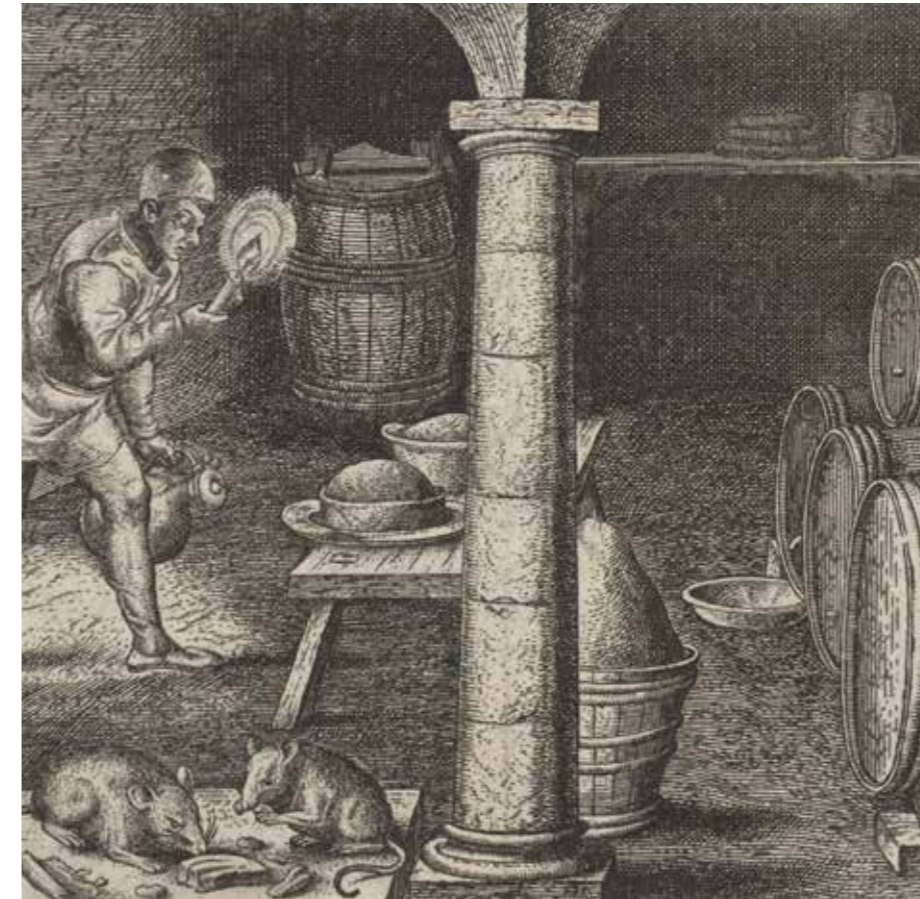

Voedsel conserveren was een grote zorg. Schilderij van Floris van Schooten, ca. 1620. (Frans Halsmuseum, Haarlem)

x

Een goed gevulde kelder was een paradijs voor muizen. Schilderij met kinderen bij een muizenval van Quirijn Gerritsz. van Brekelenkam uit 1660. (Rijksmuseum Amsterdam)

Fabel van de twee muizen

Een stadsmuis ging eens logeren bij een veldmuis. Hij kreeg eenvoudig eten en kon er rustig slapen in een holletje. Maar hij vond het buitenleven saai en het voedsel niet lekker. 'In de stad zijn altijd lekkere hapjes te vinden', vertelde de stadsmuis. De kelder ligt er vol mee. De veldmuis luisterde met rode oortjes en hij besloot mee te gaan naar de stad. Ze slopen naar de kelder en aten van een brood dat daar lag, smikkelden aan een kaas, en peuzelden gemorste graankorrels op. De muisjes zaten voldaan in een hoekje met dikke buikjes. Maar toen ging de kelderdeur open. Een dienstmeid kwam de trap af met een pantoffel in de aanslag. Een krijsende kat schoot de kelder in. De muisjes renden voor hun leven naar een gat in de muur. Links en rechts klapten muizenvallen dicht. Met bonzend hart bereikten de twee het muizenhol van de stadsmuis. 'Ik ga naar huis', zei de veldmuis. 'Het buitenleven is misschien niet zo opwindend en het eten niet zo smakelijk als hier. Maar je woont er wel rustig'.

Afbeelding bij de Fabel van de twee muizen. Een prent uit Praag, ca. 1605 van Aegisius Sadeler naar Marcus Gheeraerts. (Rijksmuseum Amsterdam)

November, Slachtaand

De grootste zorg voor de mensen in het verleden was: 'Hoe kom ik de winter door, heb ik genoeg voedsel en brandstof in huis?' De voorbereiding op de winter begon in november. Boeren en burgers slachtten hun vet gemeste koe of varken. Beroepsslayers trokken langs de deuren. Het dier werd gedood en het bloed opgevangen om er bloedworst van te maken. Het uitgebeende varken werd op een ladder (leer) gespalkt zodat het vlees een nacht kon besterven. We spreken dan van een 'geleerd varken'. Kinderen probeerden een varkensblaas te bemachtigen die over een pot werd gespannen om er een rommelpot van te maken. Door een stok door een gat in de blaas te steken en die op en neer te bewegen, ontstond een grommend geluid. Het lekkerste vlees werd bij een feestelijke maaltijd direct opgegeten. De rest moest worden bewaard door middel van drogen, zouten, roken, inmaken of koelen. Door voedsel met zout in te smeren, verdroog de bacteriën en wordt bederf tegengegaan. Bij het maken van zuurkool wordt witte kool fijngesneden en ingezouten. Vroeger werd de kool daarna in een grote Keulse pot gedaan met een plankje met een steen erop. De kool ging gisten en zo ontstond de kenmerkende

Iedere dag was er verse vis te koop op de markt. Schilderij van Adriaen van Ostade. (Szépművészeti Múzeum, Budapest).